

er ikke helt vellykket. I den udmærkede og ret fyldige litteraturliste, der giver læseren en god håndsrækning i det videre arbejde med emnet, savner man titler som Ole Frantzens »Truslen fra Øst« (1980), H. Becker-Christensens »Skandinaviske drømme og politiske realiteter« (1981) og Klaus Jørgensens »Hjælp fra Danmark« (1977); men endnu større er dog savnet af et register!

Walter Boss' bog fremtræder som en lærebog med korte, pædagogisk ordnede afsnit og mange spørgsmål og opgaveforslag; men denne form synes bestemt ikke at ødelægge den erklærede hensigt om, at bogen henvender sig til alle. Den, der ønsker den udenrigspolitiske debat sat ind i et lidt større historisk perspektiv, vil have stor fornøjelse af denne bog.

P.C. Willemoes Jørgensen

Martin Zerlang, Lis Toft Andersen og Bjarne Thorup Thomsen: *En selvskreven historie – om erindringsbøger og dagbøger af bønder, håndværkere og arbejdere i Danmark*. (Samlerens Forlag, 1982). 282 s.

Tre litteraturhistorikere har sat sig for at se nærmere på, hvordan »lægmænd« fra slutningen af 1700-tallet til begyndelsen af 1900-tallet opfattede og skrev deres egen historie. Det handler altså om den store omvæltningsperiode i Danmarkshistorien fra opløsningen af landsbyfællesskabet og til industrialismens gennembrud, og det er et hovedanliggende at undersøge, hvorledes denne historiske forandringsproces satte sig spor i almindelige menneskers bevidsthed, samtidig med at de var bundet af en fortid, der langsomt forsvandt. Bogen handler, som det formuleres, »om fortidige personers forsøg

på at få hold på deres fortid, men den handler også om, hvordan fortiden holder dem for øjnene. De kommer ind i fremtiden, men baglæns, i krebsegang eller med usikre skridt, fordi de ikke fik hold på fortiden« (269).

Materialet til undersøgelsen er den brede strøm af erindringsbøger (og nogle få dagbøger) fra såkaldt almindelige mennesker fra sidste århundrede og begyndelsen af dette. »Hovedinteressen ... gælder de mere eller mindre besiddelsesløse, kropsarbejdende samfundsklassers sociale orientering«, men gårdmandserindringer er også inddraget, fordi denne klasses fremmarch »satte rammerne for de ringestillede liv og dannede målestok for deres forestillinger om et bedre liv« (10 f).

Der er altså tale om et ambitiøst forsøg på ved hjælp af denne erindringslitteratur at lave et stykke bevidstheds- eller mentalitetshistorie, dvs. et forskningstema, som har nydt stor bevågenhed i den internationale – ikke mindst af *Annales*-skolen inspirerede – socialhistoriske forskning i de senere år, men som danske historikere hidtil kun meget tøvende har givet sig i kast med. Det er meget fortjenstfuldt, at disse litteraturhistorikere har vovet pelsen og givet et bud på, hvorledes sådan noget kan gøres på dansk materiale. Men Martin Zerlang, som er forfatter til størsteparten af bogen og utvivlsomt projektets hovedmand, har allerede ved tidligere lejligheder været inde på den slags undersøgelsesfelter.

Bogen er delt i to dele. Første del skal skaffe et historisk overblik og søger ved en systematisk typeinddeling af erindringerne at tegne et (logisk) udviklingsforløb, hvor der kan spores nogle »generelle historiske skift i samfundsklassernes oplevelsesmåde«. Anden del forsøger så gennem en næranalyse af 3 værker at tage fat på proble-

met om sammenhængen mellem dette generelle og det enkelte menneskes psykiske udvikling fra barn til voksen.

Det er bogens hovedtese, at der på vejen mod det 20. århundrede udvikler sig forskellige typiske erindringsmåder, der hænger nøje sammen med, at folks erfaringsverden forandres. Tidligst finder man »egnsbiografien«. Erindringen er præget af fællesskabet i livet i landsbyen: »Kollektiviteten i hverdagslivet, arbejdet, festtraditionerne og forestillingsverdenen har ikke skabt betingelser for, at individet kunne oprette faste grænser mellem sig selv og andre. Det kunne ikke opleve sig som en særskilt personlighed og omverdenen adskilt fra denne personlighed. Disse betingelser skaber først optegnelsesarbejdet« (31). Man viser derefter, hvorledes erindringer efterhånden ændrer sig og afspejler ændrede erfaringer, der har givet en anden omverdensforståelse og dermed et andet filter, som tilværelsen fortolkes igennem. Nye tankeformer udvikles, man begynder at kunne tænke abstrakt, overskue længere tidsforløb (tidsbegrebets forvandling er et mindre, men interessant aspekt i bogen), og se ud over sognegrænsen. Omvæltningerne i landbruget med overgangen til selvejendom fører til, at »erfaringerne i stigende grad samledes *centralt*, hos det enkelte individ, men ofte sådan at *perspektivet* blev stift bundet til dette individ, dets gæld, dets ulykke osv.« (13). En hel stribe »gældsbiografier« er udslag heraf. Vækkelserne kastede en anden type erindringer af sig, »sjælsbiografien«, der enten kunne være den indremissionske »vækkelseserindring« eller den »grundtvigsk-folkelige« bondeerindring. Endelig skabte industrialiseringen baggrunden for »arbejdererindringen«.

Denne typologisering må altså opfattes som udtryk for en fremadskri-

dende bevægelse op gennem 1800-tallet. Men det må dog indvendes, at denne systematisk-analytiske tilgangsvinkel til en vis grad spærrer for en erkendelse af, at de forskellige erindringsmåder jo eksisterer side om side. F.eks. er et af hovedeksemplerne på »egnsbiografien« Karoline Graves' erindringer, der er påbegyndt o. 1900. Den historiske »logik« er altså en abstraktion. Den fremadskridende bevægelse er i en vis forstand reel nok, men netop fordi der er tale om en langsom proces, lever »gamle« bevidsthedsformer videre, samtidig med at »nye« dukker op. I et samfund, hvor udviklingstakten varierer fra egn til egn (som der også i nogle sammenhænge gøres opmærksom på), er det heller ikke særlig mærkværdigt. Men forholdet burde nok være understreget stærkere end det sker, for det ville have givet en bedre, mere fuldstændig forståelse af en kompliceret og mangfoldig overgangsperiode.

Hovedpræmissen for undersøgelsen er, som man vil forstå, en materialistisk opfattelse. Bevidsthed og bevidsthedsdannelse er et resultat af økonomiske og sociale forhold. På et helt abstrakt plan viser det sig i en bemærkning som denne: »I modsætning til den *cykliske* feudale tid, skabte det markedsøkonomiske samfunds *lineære* tid grundlaget for udviklingen af en historisk bevidsthed« (151). Men i øvrigt er det ikke mindst den mere konkrete samfundsmæssige placering (klasse, materiel situation), der bestemmer centrum og fokus for bevidsthedsdannelsen. Det argumenteres der generelt sagt godt og overbevisende for, men det kan dog ind imellem blive vel håndfast og firkantet formuleret.

Det metodiske hovedproblem i undersøgelsen er naturligvis – som altid med erindringsmateriale – forholdet mellem erindret virkelighed/historisk

virkelighed, som forfatterne formulerer det. Eller beretning/levningsproblematikken, som historikeren ville formulere det. Man kan næppe sige, at problemet løses i bogen (er det fordi forfatterne som litteraturhistorikere ikke har et begrebsapparat at tackle det med?). Som hovedsag må man nok sige, at erindringerne primært udnyttes som levninger, og at det gøres godt. Det er erindringsforfatterens bevidsthed, der står i centrum for analysen, men man prøver samtidig at forklare dannelsen af denne bevidsthed med de erfaringer, forfatterne beretter om. Det er klart, at det kan rejse nogle kildekritiske problemer, som man godt kunne have ønsket nærmere diskuteret. I hvert fald gøres der ikke rigtigt overvejelser om, hvad disse erindringer er værd som kilder til den fortid, de beretter om, mens der på den anden side er mange gode indsigter i den mentalitet, de afspejler på nedskrivningstidspunktet.

Et eksempel på problemet er Martin Zerlans analyse af Mikkel Christensens arbejdererindringer («Min lille verden. Fra Hedebyen til Hovedstaden», 1967). Han påpeger nogle stilistiske og sproglige brud i fremstillingen omkring forfatterens flytning fra land til by. Men er de udtryk for hans opfattelse/oplevelse af virkeligheden, da han flytter omkring århundredeskiftet, eller er de udtryk for hans bevidsthed på erindringstidspunktet, dvs. i 1960'erne, da han var højt oppe i 80'erne, eller er der en sammenhæng og i så fald hvilken – ingen af disse ting drøftes nærmere. Zerlang tager dem som afspejling af det oplevede brud ved miljøskiftet i forfatterens ungdom, men er det eller behøver det at være så enkelt og ligetil?

Som historiker kunne man således have ønsket sig en noget større bevidsthed(!) hos forfatterne om de kil-

dekritiske problemer ved udnyttelsen af disse erindringsbøger. Til gengæld får man nogle tekstanalyser, der fremdrager vigtige og interessante træk, der under alle omstændigheder er meget oplysende med hensyn til mentaliteten hos erindringsforfatterne, da de videregiver deres erfaringer. Som bare et enkelt eksempel kan nævnes påvisningen af, hvordan den indremissionske Anders Stubkjærs sprog er farvet af pengebegreber. (Analysen er gjort af Bjarne Thorup Thomsen og har i øvrigt størstedelen af bogens stærke og svage sider.) Den indremissionske retorik er præget heraf. Som det formuleres: »Djævelen bliver en bedragerisk ågerkarl, der ignorerer den betaling, som Jesu lidelse og død udgør. Og Frelseren selv bliver en filantropisk velhaver, der med sin blodkapital kommer de forgældede til undsætning og forærer dem nådens rigdom« (197). Pointen er vel så netop, at det sociale og gudelige hierarki peger i hver sin retning (som Thomsen er på nippet til at hævde). Retorikken appellerer først og fremmest til socialt dårligere stillede (hvor gæld er noget man har, mens rigdom og belønning er en fjern utopi, dvs. hører det hinsidige til). Dermed viser analysen, hvilke sociale lag Indre Mission appellerer til (og forklarer noget om retorikkens gennemslagskraft), samtidig med at en ledende indremissionærs forestillingsverden blotlægges.

Det er altså en meget interessant mentalitetshistorisk undersøgelse, der her foreligger, nok værd for historikere at gå ombord i og forholde sig (kritisk) til. Dens lyder og dens dyder peger på, at et frugtbart tværfagligt samarbejde bør kunne etableres mellem litteraturhistorikere og »almindelige« historikere.

Jens Chr. Manniche